

توسل در سیره اهل بیت علیهم السلام

مجید حیدری آذر*

◆ چکیده

با توجه به اینکه انسان‌ها دارای ضعف و قصور و آلوده به گناه‌اند، شایسته است برای رسیدن به تکامل و ارتباط با خدا و درخواست حوائج خود، از طریق بندگان صالح و اولیای الهی که دارای مقام بلندی‌اند، اقدام کنند و آنها را بین خود و خدا واسطه قرار دهند تا زودتر به نتیجه برسند. قرآن نیز به این امر توصیه می‌کند، ولی عده‌ای در محدوده توسلات و انواع آن دچار خطا شده‌اند و به آسانی سایر مسلمانان را به شرک متهم می‌کنند. برای کشف حقیقت و اثبات مشروعیت توسل شایسته است به سراغ سیره معصومان علیهم‌السلام که فانی در توحید و از هر نوع شرک میرا بوده‌اند، برویم تا روشن شود که آنها تا چه اندازه توسل را تأیید می‌کنند. در این مقاله سیره اهل بیت علیهم‌السلام که معصوم و وارث علم پیامبرند، بررسی می‌شود و نمونه‌هایی از سیره آن بزرگواران را نقل می‌کنیم.

کلیدواژگان: توسل، امام سجاد، عثمان بن حنیف، حضرت زهرا.

۳۶

◆ مقدمه

یکی از مسائل مهم که در قرن اخیر بین مسلمانان مطرح شده، توسل و ارتباط آن با توحید عبادی است که در قرون گذشته بین مسلمانان کمتر مورد بحث بود؛ زیرا تمام مسلمانان و علمای مذاهب به گونه‌ای توسل را پذیرفته‌اند و یا در حد کراهت و حرمت به عنوان حکم فقهی در فقه از آن بحث کرده‌اند، اما در دو قرن اخیر که وهابیت گسترش یافته، حکم توسل را بالاتر از یک حکم فقهی، به حکم اعتقادی و شرک و کفر رسانده‌اند و می‌گویند چون توسل عبادت غیر خداست، پس درخواست

توسل

کمک از غیر خدا شرک است. بدین جهت شایسته است مسئله توسل در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گیرد. در این نوشتار به توسل در سیره اهل بیت علیهم السلام در این زمینه می‌پردازیم.

توسل به صالحین و اولیای الهی از زمان خلقت حضرت آدم تاکنون در بین مردم رواج داشته است و قرآن نیز به آن دعوت کرده است.^۱ همچنین روایات فراوانی از طریق شیعه و اهل سنت مشروعیت توسل را اثبات می‌کنند؛ نظیر روایت عثمان بن حنیف که فرد نابینایی نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمد و تقاضای شفا کرد و آن حضرت این دعا را به او تعلیم داد که بخواند:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي تَوَجَّهْتُ بِكَ إِلَى رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ فَتَقْضِ لِي اللَّهُمَّ شَفْعُهُ فِيَّ؛^۲

بار خدایا، از تو می‌خواهم و به‌وسیله پیامبرت به تو توجه می‌کنم. یا محمد، من برای برآورده شدن حاجتم به‌وسیله شما به پروردگارم رو می‌آورم. پروردگارا، شفاعت او را درباره من بپذیر!

نیز موارد زیادی از توسل که از صحابه و تابعین و بزرگان اهل سنت نقل شده است، ولی از قرن هشتم به بعد ابن تیمیه و بعد از او محمد بن عبد الوهاب و پیروانشان، دامنه توسل‌های مشروع را محدود کردند و بعضی از انواع توسل را مساوی شرک دانستند.^۳ از این رو در این نوشتار به بررسی سیره اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که مورد احترام تمامی مسلمانان می‌باشند، می‌پردازیم؛ چون از نظر شیعه طبق آیه تطهیر، اهل بیت علیهم السلام معصوم و از هرگونه آلودگی و پلیدی مبرا بوده‌اند و مطابق حدیث متواتر

۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» (سوره مائده (۵)، آیه ۳۵).

۲. ابن حنبل، احمد، مسند، ج ۴، ص ۱۳۸؛ محمد بن عیسی، سنن ترمذی، ج ۵، ص ۳۳۶؛ حاکم نیشابوری، ابوعبدالله، المستدرک علی الصحیحین، ج ۳، ص ۱۳۹.

۳. ابن تیمیه، احمد بن عبدالله، مجموع الفتاوی، ج ۱، ص ۲۰۲، ج ۲۷، ص ۷۶، ج ۳، ص ۳۲۲؛ ابن عبد الوهاب، محمد، کشف الشبهات، ص ۵۱؛ جابر الجزائری، ابوبکر، عقیده المؤمن، ص ۱۰۹.

ثقلین نزد شیعه و سنی، اهل بیت علیهم السلام عدل قرآن‌اند و تا قیامت از آن جدا نخواهند شد و در واقع آنان مفسران واقعی آن‌اند. لذا هیچ نوع شرکی در اعمال و رفتار و تأییدات آنها تصور نمی‌شود و عده‌ای از اهل بیت جزء صحابه می‌باشند و سنت صحابه نیز نزد برادران اهل سنت جایگاه خاصی دارد. همچنین بعضی از اهل بیت استاد و معلم ائمه فقه اهل سنت محسوب می‌شوند و به‌طور کلی همه آنان جزء موحدان و پارسایان روزگار خود به‌شمار می‌آمدند و در نزد عام و خاص قداست و جایگاه خاصی داشتند. لذا افعال و تأییدات آنها می‌تواند معیار تشخیص حق و باطل برای همگان قرار گیرد و سیره آنها در مورد توسل می‌تواند اتهام شرک را از عاملین به توسل رفع کند.

توسل انواعی دارد؛ از قبیل: ۱. توسل به ذات و اسما و صفات الهی؛ ۲. توسل به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و به جاه و مقام و حق آن حضرت؛ ۳. توسل به اولیای الهی و صالحین؛ ۴. توسل به قرآن؛ ۵. توسل به ایمان و اعمال صالح و...

اهل بیت علیهم السلام نیز به ذات و اسما و صفات الهی توسل کرده‌اند و دعاها و مناجات آنان مملو از این قبیل توسلات است؛ مثل فرازهایی از دعای کمیل، دعای سحر، جوشن کبیر، سمات و دعاهاى صحیفه سجادیه. این نوع از توسلات ائمه بسیار مفصل است و یک دنیا معارف خداشناسی و توحید در آنها نهفته است و بحث مستقل و مفصلی را می‌طلبد. به‌علاوه، اهل بیت علیهم السلام خود به پیامبر و جاه و مقام آن حضرت و نیز به یکدیگر متوسل می‌شدند و همچنین به قرآن و تربت امام حسین علیه السلام توسل می‌کردند. این قبیل از توسلات آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد. البته ایشان هرگز این توسلات را به معنای عبادت اینها نمی‌دانستند، بلکه توسل را برای استمداد از خداوند و تقرب به درگاه ذات پاکش که عین توحید است، معرفی می‌کردند.

♦ توسل در سیره حضرت علی علیه السلام

بی‌تردید حضرت علی علیه السلام عارف به تمام زوایای دین و دستورات آن بود و دیگران در معارف دین به آن حضرت نیاز داشتند. از این رو گفتار و رفتار آن حضرت می‌تواند الگو و سرمشق تمام مسلمانان باشد. آیا توسل در سیره آن حضرت وجود داشت؟ کیفیت آن چگونه بود؟ با مطالعه در سیره آن حضرت مواردی از توسلات از قبیل

توسل به پیامبر و اهل بیت علیهم السلام و نیز توسل به ذکر صلوات و... یافت می شود که نمونه هایی از آنها را نقل می کنیم.

۱. از امام صادق علیه السلام نقل شده که مردی خدمت امیرمؤمنان علیه السلام آمد و از اینکه اجابت دعایش دیر شده، به آن حضرت شکایت کرد. حضرت دعایی را به او یاد دادند و فرمودند بگو:

... و أتوجه إليك بمحمد و أهل بيته و أسألك بك و بهم، أن
تصلي علي محمد و آل محمد و أن تفعل بي...^۱

به وسیله محمد و خاندانش به سوی تو روی می آورم و از تو
به وسیله خودت و این بزرگواران درخواست می کنم که بر محمد و
آل محمد درود فرستی و با من چنین کنی... .

این دعا به دعای «سریع الاجابة» معروف است که در فرازی از این دعا حضرت
تعلیم می دهد برای استجابت سریع دعاها به پیامبر و اهل بیتش متوسل شوید. عبارت
«أسألك بك و بهم» با توجه به سیاق عطف، بیانگر کمال شرافت و بزرگی محمد و آل
محمد و جایگاه خاص آنها در نزد خداست. لذا برای استجابت سریع دعاها به وسیله
آنان به درگاه خدا متوسل می شویم.

۲. از امام صادق علیه السلام نقل شده که امیرالمؤمنین علیه السلام می فرمود: هر کس قبل از
شروع نماز این کلمات را بگوید، با محمد و آل محمد محشور خواهد شد:

اللهم إني أتوجه إليك بمحمد و آل محمد و أقدمهم بين يدي
صلاتي و أتقرب بهم إليك. فاجعلني بهم و جيهاً في الدنيا و الآخرة و
من المقربين...^۲

خدایا، به وسیله محمد و آل محمد به سوی تو رو می آورم و
ایشان را پیشاپیش نمازم مقدم می کنم و به وسیله ایشان به سوی

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، ج ۲، ص ۵۸۲، ح ۱۷.

۲. همان، ص ۵۴۴، ح ۱.

تو تقرّب می‌جویم. پس مرا به برکت ایشان آبرومند در دنیا و آخرت قرار ده و از مقربان درگاهت قرار ده... .

نکته درخور توجه در این دعا، عبارت «و أقدمهم بین یدی صلاتی» است. از آنجا که انسان ضعف و کوتاهی و گناهانی دارد، شایستگی حضور در محضر خدا و سخن گفتن با او را ندارد. لذا خداوند راهی را به روی ما گشوده تا از این طریق بتوانیم به او تقرّب جویم که عبارت است از ذوات مقدس اهل بیت (علیهم‌السلام) که انسان با توجه و توسل به اهل بیت، به درگاه خدا تقرّب جوید. همچنین توجه به اهل بیت قبل از شروع نماز، کمک می‌کند تا انسان با حضور قلب بیشتری نماز بخواند. علامه مجلسی در تبیین این عبارت آورده است: نماز معراج مؤمن است و به وسیله آن به قرب الهی می‌رسد، ولی به این مقصد نمی‌رسد، مگر با کمک راهنمایی که ما را در رسیدن به این مقصد کمک و راهنمایی کنند.^۱

همچنین امیرالمؤمنین دعایی را برای رفع مشکلات مربوط به مال و خانواده و فرزند یا سلطانی از سلاطین تعلیم می‌دهند که در آن به پیامبر و اهل بیت (علیهم‌السلام) متوسل شده‌اند.^۲

۳. حضرت علی (علیه‌السلام) به درخواست مردی یمنی دعایی را نوشتند که به دعای یمانی معروف شده و در فرازی از آن چند نوع توسل ذکر شده است: توسل به ایمان و عمل صالح، به صفات الهی و به محمد و آل طاهربینش:

فَإِنِّي أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِتَوْحِيدِكَ وَ تَمَجِّدِكَ وَ تَحْمِيدِكَ وَ تَهْلِيلِكَ وَ تَكْبِيرِكَ وَ تَعْظِيمِكَ وَ بُنُورِكَ وَ وَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ أَلَّا تَحْرِمَنِي رِفْدَكَ وَ فَوَائِدَكَ؛^۳

همانا متوسل می‌شوم به‌سوی تو به‌وسیله (اعتقاد و اقرار) به توحید تو و حمد و سپاسگذاری تو و (گفتن) لا إله إلا الله و تکبیر و

۱. مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول، ج ۱۲، ص ۳۳۱.

۲. شریف رضی، خصائص الائمة، ص ۴۸؛ راوندی، قطب الدین، الدعوات، ص ۶۴.

۳. ابن طاووس، علی بن موسی، مهج الدعوات ومنهج العبادات، ص ۱۱۰-۱۱۹.

تعظیم تو و به وسیله نورت و... و به وسیله محمد و خاندان پاکش که
 مرا از پاداش ها و بخشش های محروم نکنی.
 ۴. در نهج/البلاغه از حضرت علی علیه السلام نقل شده:
 إذا كانت لك إلى الله سبحانه حاجة فابدأ بمسألة الصلاة على
 رسوله (صلى الله عليه وآله) ثم سل حاجتك؛^۱
 هرگاه حاجتی از درگاه خدا داشتی، ابتدا درود بفرست بر محمد و آل
 او سپس حاجتت را بخواه.
 نیز نقل شده که امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده اند:
 كلُّ دُعاءٍ محجوبٍ عن السماء حتى يصلَّى على محمد و آل
 محمد؛^۲
 هیچ دعایی به آسمان نمی رسد، مگر اینکه صلوات بر پیامبر
 فرستاده شود.

♦ سیره حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

۱. حضرت زهرا علیها السلام در خطبه ای که در مسجد مدینه ایراد کرد، فرمود:
 و احمدا لله الذي لعظمته و نوره يبتغي من في السموات و
 الأرض إليه الوسيلة و نحن وسيلته في خلقه و...؛^۳
 خدایی را حمد و سپاس گوئید که به جهت عظمت و نورش، تمام
 آنچه در آسمان ها و زمین است، (برای تقرب) به سوی خداوند به دنبال
 وسیله اند و ما وسیله و واسطه خداوند در میان خلقش هستیم.

۱. نهج/البلاغه، حکمت ۳۶۷، ص ۹۹۹.

۲. شیخ صدوق، ثواب الاعمال وعقاب الاعمال، ص ۳۳۲؛ شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، ص ۶۱؛
 طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، ص ۳۱۲؛ طبرانی، ابوالقاسم سلیمان ابن احمد، معجم الاوسط، ج ۱،
 ص ۲۲۰.

۳. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۶، ص ۲۱۱؛ طبری، محمد بن جریر، دلائل الإمامة، ص ۱۱۴.

حضرت زهرا علیها السلام در این بیان نورانی از همگانی بودن اخذ وسیله به درگاه خداوند در بین موجودات عالم سخن به میان آورده و اهل بیت را وسیله بین خدا و خلق معرفی کرده است. البته این نوع وسیله، شامل توسل پس از مرگ نیز می‌باشد.

♦ سیره امام حسین علیه السلام

۱. امام حسین علیه السلام در فرازی از دعای معروف عرفه با ذکر اوصاف برجسته پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، با واسطه قرار دادن آن حضرت از خدا درخواست می‌کنند:

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَتَوَجَّهُ اِلَيْكَ فِيْ هَذِهِ الْعَشِيَّةِ الَّتِي سَرَفْتَهَا وَ عَظَّمْتَهَا بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَ رَسُوْلِكَ، وَ...^۱

خدایا، ما در این شامگاه که تو به آن شرف و عظمت بخشیده‌ای، به وسیله محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیامبر و رسولت، به درگاه تو رو می‌آوریم...

۲. پس از مرگ معاویه، یزید به حاکم مدینه دستور داد که از امام حسین علیه السلام بیعت بگیرد و یا سر آن حضرت را برای او بفرستد. این پیشنهاد برای شخصیتی چون امام حسین علیه السلام بسیار دشوار بود. بنابراین آن حضرت به جدش رسول خدا متوسل شد و سه شب به زیارت قبر جدش رفت، در شب سوم کنار قبر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت نماز خواند و پس از آن عرضه داشت:

اَللّٰهُمَّ اِنَّ هَذَا قَبْرُ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ وَ اَنَا ابْنُ بِنْتِ مُحَمَّدٍ وَ قَدْ حَضَرَنِيْ مِنْ الْاَمْرِ مَا قَدْ عَلِمْتُ. اَللّٰهُمَّ وَ اِنِّيْ اُحِبُّ الْمَعْرُوْفَ وَ اُكْرَهُ الْمُنْكَرَ، وَ اَنَا اَسْأَلُكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ بِحَقِّ هَذَا الْقَبْرِ وَ مَنْ فِيْهِ مَا اخْتَرْتُ مِنْ اَمْرِيْ هَذَا مَا هُوَ لَكَ رِضًى؛^۲

بارالها، این قبر پیامبر تو محمد صلی الله علیه و آله و سلم است و من فرزند دختر محمدم. از آنچه برای من پیش آمده است، آگاهی. خدایا، من معروف را دوست دارم و از منکر بیزارم. من از تو، ای خداوند

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۳۴۶؛ عاملی کفعمی، ابراهیم بن علی، البلد الامین والدرع الحصین، ص ۲۵۷؛ مجلسی، محمدباقر، زاد المعاد - مفتاح الجنان، ص ۱۸۱.

۲. ابن عثم کوفی، احمد، الفتوح، ج ۵، ص ۱۹.

صاحب جلال و بزرگواری، می‌خواهم به حق این قبر و کسی که در آن هست، راهی را که خشنودی تو در آن است، برایم مقرر داری.

این عمل حضرت در واقع تأییدی است بر جواز و مشروعیت زیارت و توسل و جواب عملی است به کسانی که ادعا می‌کنند توسل به مردگان جایز نیست، و نیز ادعای کسانی را که می‌گویند جایز نیست خدا را به حق کسی یا چیزی قسم داد، باطل می‌کند. در واقع این حقی است که خداوند به آنان لطف کرده و آنان را صاحبان حق قرار داده است و حق مطلق از آن خداست.

♦ سیره امام زین‌العابدین علیه السلام

امام علی بن حسین علیه السلام به دلیل اوضاع و شرایط خاص آن زمان از طریق دعاها و مناجات مردم را هدایت و ارشاد می‌کرد و معارف را از این طریق تعلیم می‌داد که تعدادی از دعا‌های آن حضرت در کتاب صحیفه سجّادیه جمع‌آوری شده است. با مطالعه این کتاب شریف می‌توان به سیره آن حضرت درباره توسل دست یافت. صحیفه سجّادیه از نظر سند در حد متواتر است و از ابتدا مورد توجه علما و دانشمندان اسلامی بوده است و ده‌ها شرح برای آن نگاشته شده است. طنطاوی، دانشمند اهل سنت و مفتی اسکندریه و مؤلف تفسیر معروف الجواهر فی تفسیر القرآن، درباره آن می‌گوید:

آن را کتابی یگانه یافتم که مشتمل بر علوم و معارف و حکمت‌هایی است که در غیر آن یافت نمی‌شود. حَقّاً که از بدبختی است که ما تا کنون به این اثر گران‌بهای جاوید از میراث‌های نبوت و اهل‌بیت دست نیافته‌ایم. من هر چه در آن مطالعه و دقت می‌کنم، می‌بینم بالاتر از کلام مخلوق و دونِ کلام خالق است.^۱

در اینجا نمونه‌هایی از توسلات امام سجّاد علیه السلام را نیز می‌آوریم:

۱. صحیفه سجّادیه، بلاغی، ص ۳۷-۳۸.

۱. توسل به خدا و پیامبر و آل طاهرش:
 ...فَأَسْأَلُكَ بِكَ وَبِمُحَمَّدٍ وَآلِهِ، صَلَوَاتُكَ عَلَيْهِمْ، أَنْ لَا تَزِدَّنِي
 خَائِبًا؛^۱

پس از تو می‌خواهم که به حق خودت و به حق محمد و آل او
 - دروذهای تو بر ایشان باد - مرا ناامید بر نگردانی.
 حضرت سجاد علیه السلام برای نشان دادن اوج عظمت و شرافت پیامبر و اهل بیتش در
 نزد خدا، توسل به خدا و پیامبر و آلش را در کنار هم ذکر کرده است.
 ۲. توسل به حق پیامبر و اهل بیت: امام رضا علیه السلام از پدر بزرگوارش و ایشان هم از
 پدرگرامی‌اش نقل می‌کند که امام زین العابدین علیه السلام قبر حضرت علی علیه السلام را زیارت کرد
 و در کنار قبر ایستاد و گریه کرد و سپس فرمود:

اللَّهُمَّ فَاسْتَجِبْ دُعَائِي، وَاقْبَلْ ثَنَائِي، وَاعْطِنِي جَزَائِي، وَاجْمَعْ
 بَيْنِي وَبَيْنَ أَوْلِيَائِي بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالحَسَنِ وَ
 الْحُسَيْنِ؛^۲

پروردگارا، دعای مرا مستجاب فرما و حمد و ثنایم را بپذیر و
 پاداشم ده و مرا در زمره محمد و آل محمد قرار ده، به حق محمد و
 علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام.
 این زیارت که به زیارت امین الله معروف است و از معتبرترین زیارات می‌باشد،
 تأییدی است بر جواز زیارت و قسم دادن خدا به حق پیامبر و اهل بیت طاهرینش.
 ۳. توسل به پیامبر و علی علیه السلام :

اللَّهُمَّ فَإِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ بِالْمُحَمَّدِيَّةِ الرَّفِيعَةِ، وَ الْعَلَوِيَّةِ الْبَيْضَاءِ، وَ
 أَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِهِمَا أَنْ تُعِيدَنِي مِنْ شَرِّ كَذَا وَ كَذَا؛^۳

۱. صحیفه سجادیه، شعرانی، ص ۹۸.

۲. ابن قولویه، جعفر بن محمد، کامل الزیارات، ص ۴۲، باب ۱۱، ح ۱.

۳. صحیفه سجادیه، شعرانی، ص ۳۴۱.

بار خدایا! من، به وسیله مقام رفیع محمد و طریقت درخشان علی
به تو تقرب می‌جویم و به واسطه آنها به تو روی می‌آورم که مرا از
چنین و چنان پناه دهی.

۴. توسل به پیامبر و ائمه و اولیای صالح و برگزیده خدا: امام سجاد علیه السلام در اینجا
خدا را به حق اینها قسم داده و به آنها متوسل شده‌اند و در فرازی از دعای عرفه چنین
مناجات می‌کنند:

بِحَقِّ مَنْ اِنْتَجَبْتَ مِنْ خَلْقِكَ، وَ بِمَنْ اضْطَفَيْتَهُ لِنَفْسِكَ، بِحَقِّ مَنْ
اِخْتَرْتَ مِنْ بَرِيَّتِكَ وَ مَنْ اِجْتَبَيْتَ لِسَانِكَ، بِحَقِّ مَنْ وَصَلْتَ طَاعَتَهُ
بِطَاعَتِكَ وَ مَنْ جَعَلْتَ مَعْصِيَتَهُ كَمَعْصِيَتِكَ، بِحَقِّ مَنْ قَرَنْتَ مُوَالَاتَهُ
بِمُوَالَاتِكَ وَ مَنْ نُطِطَ مُعَادَاتُهُ بِمُعَادَاتِكَ، تَعَمَّدَنِي فِي يَوْمِي هَذَا بِمَا
تَتَعَمَّدُ بِهِ مَنْ جَارَ إِلَيْكَ مُتَنَصِّلاً، وَ عَادَ بِاسْتِغْفَارِكَ تَائِباً؛^۱

تو را سوگند می‌دهم به حق آن کسی که از میان خلق او را
برگزیده‌ای و به حق کسی که او را برای خود پسندیده‌ای، به حق
آن کسی که از میان آفریدگانت او را انتخاب کرده‌ای و او را برای
خود برگزیده‌ای، به حق آن که طاعت او را به طاعت خود پیوند
دادی و معصیت او را مانند معصیت خود دانستی و دوستی‌اش را به
دوستی خود قرین ساختی و دشمنی‌اش را دشمنی خود شمردی، در
این روز، رحمت خودت را مثل کسانی که از گناه بیزاری جسته‌اند و
به تو پناه آورده‌اند و توبه کرده‌اند، شامل حالم بگردان.

۵. توسل به ذکر صلوات: در دعاهای نقل شده از امام سجاد علیه السلام صلوات بر محمد و
آل محمد زیاد وارد شده است، مخصوصاً در دعاهای پنجم و چهل و هشتم که ابتدا یا
انتهای هر فرازی از این دعاها همراه صلوات است و در دعای سیزدهم می‌فرماید:

وَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، صَلَاةً دَائِمَةً نَامِيَةً لَا انْقِطَاعَ لِأَبْدِهَا وَلَا
مُنْتَهَى لِأَمَدِهَا، وَاجْعَلْ ذَلِكَ عَوْنًا لِي وَسَبَبًا لِنَجَاحِ طَلِبَتِي؛^۱

و درود بر محمد و آل او فرست؛ درودی پیوسته و برومند که
مدت آن را پایان نباشد و هرگز قطع نشود و آن را پشتیبان و سبب
برآورده شدن مطلوب من قرار بده.

از این دعا فهمیده می شود که یکی از دلایل ذکر این صلوات ها این است که
خداوند به وسیله این صلوات ها دعاهای حضرت را مستجاب و حوائجشان را برآورده
کند و این هم نوعی از توسل است.

ع. توسل به اسلام و حرمت قرآن و به محبت و دوستی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم :
حضرت زین العابدین علیه السلام در دعای ابو حمزه ثمالی به درگاه خدا عرض می کند:
اللَّهُمَّ بِذِمَّةِ الْإِسْلَامِ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ وَ بِخُرْمَةِ الْقُرْآنِ أَعْتَمِدُ عَلَيْكَ وَ
بِحُبِّ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الْقُرْشِيِّ الْهَاشِمِيِّ الْعَرَبِيِّ التَّهَامِيِّ الْمَكِّيِّ الْمَدَنِيِّ
أَرْجُو الرُّفْقَةَ لَدَيْكَ؛^۲

خدایا، به عهد و پیمان اسلام به تو متوسل می شوم و به حرمت
قرآن بر تو اعتماد می کنم و به دوستی با پیامبر امی قرشی هاشمی
عربی تهامی مکی مدنی، امید تقرب به تو را دارم.

۷. توسل به ماه رمضان و کسانی که در عبادت و بندگی در این ماه کوشیده اند:

حضرت در دعایی که موقع فرا رسیدن ماه رمضان می خواند، عرض می کرد:
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذَا الشَّهْرِ، وَ بِحَقِّ مَنْ تَعَبَّدَ لَكَ فِيهِ مِنْ
ابْتِدَائِهِ إِلَى وَقْتِ فَنَائِهِ مِنْ مَلِكٍ قَرِئْتَهُ، أَوْ نَبِيٍّ أُرْسِلْتَهُ، أَوْ عَبْدٍ صَالِحٍ

۱. همان، ص ۹۸.

۲. طوسی، محمد بن حسن، مصباح المتعجل، ج ۲، ص ۵۹۰، ابن طاووس، علی بن موسی، پیشین، ج ۱، ص ۷۲؛
عاملی کفعمی، ابراهیم بن علی، پیشین، ص ۲۹۰.

اخْتَصَصْتَهُ، أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ أَهْلُنَا فِيهِ لِمَا وَعَدْتَ
أَوْلِيَاءَكَ مِنْ كَرَامَتِكَ، وَ...؛^۱

بار خدایا، از تو درخواست می‌کنم به حق این ماه و به حق کسی
که در آن از آغاز تا پایانش در عبادت و بندگی برای تو کوشیده، از
فرشته‌ای که او را مقرب ساخته‌ای یا پیامبری که فرستاده‌ای یا بنده
شایسته‌ای که برگزیده‌ای که بر محمد و آل او درود فرستی و ما را
سزاوار کرامتی کن که به دوستان و وعده داده‌ای.

در این فراز از دعا امام سجاد علیه السلام به ماه رمضان به دلیل فضیلت و برتری این ماه
در نزد خدا، و به کسانی که از اول تا آخر این ماه در عبادت و بندگی خدا کوشیده‌اند؛
مثل ملک مقرب و پیامبران و بندگان صالح، متوسل شده است. پس به وسیله هر چیزی
که در نزد خدا جایگاهی داشته باشد، می‌توان به درگاه خدا توسل جست.

۸. توسل به جاه پیامبر: آن حضرت در دعای روز ۲۶ ماه رمضان به جاه پیامبر
متوسل شده است. جاه یعنی قدر و منزلت و مرتبه او نزد خداوند:

أَسْأَلُكَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى
مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَنْ تُجِيرَنِي مِنَ النَّارِ فِي يَوْمِ الدِّينِ؛^۲

(پروردگارا) در این لحظه از تو درخواست می‌کنم به جاه و جلال
محمد و آل محمد که بر محمد و آل او درود فرستی و من را از
آتش روز قیامت نجات دهی.

♦ سیره امام باقر علیه السلام

۱. توسل به حق پیامبر و اهل بیت علیهم السلام: ابو عبیده می‌گوید: از امام باقر علیه السلام شنیدم
که در حال سجده می‌گفت:

۱. صحیفه سجادیه، شعرانی، ص ۲۶۵.

۲. ابن طاووس، علی بن موسی، پیشین، ج ۱، ص ۲۲۵.

أَسْأَلُكَ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ إِلَّا بَدَّلْتَ سَيِّئَاتِي حَسَنَاتٍ وَ
حَاسِبْتَنِي حَسَاباً يَسِيراً؛
خدایا، به حق حبیبیت محمد ﷺ از تو می‌خواهم که بدی‌هایم
را به خوبی‌ها تبدیل کنی و در حساب بر من آسان گیری.
و در سجده دوم گفت:
أَسْأَلُكَ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ إِلَّا كَفَيْتَنِي مَوْئِنَةَ الدُّنْيَا وَ كُلِّ هَوْلٍ
دُونِ الْجَنَّةِ؛
به حق محمد ﷺ از تو می‌خواهم که در هزینه زندگی دنیا و
هر چیزی که مانع رفتن به بهشت است، کفایت کنی.
و در سجده سوم فرمود:
أَسْأَلُكَ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ لَمَّا غَفَرْتَ لِي الْكَثِيرَ مِنَ الذُّنُوبِ وَ
الْقَلِيلِ وَ قَبَلْتَ مِنِّي عَمَلِي الْيَسِيرَ؛
به حق حبیبیت محمد ﷺ از تو می‌خواهم که گناه بسیار و اندک
مرا ببخشی و عمل اندک مرا بپذیری.
و در سجده چهارم می‌فرمود:
أَسْأَلُكَ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ لَمَّا أَدْخَلْتَنِي الْجَنَّةَ وَ جَعَلْتَنِي مِنْ
سُكَّانِهَا وَلَمَّا نَجَيْتَنِي مِنْ سَفْعَاتِ النَّارِ بِرَحْمَتِكَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى
مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ؛
به حق حبیبیت محمد ﷺ از تو می‌خواهم که مرا به بهشت
ببری و به رحمت از ساکنانش قرار دهی و از شعله‌های آتش نجاتم
دهی و درود خدا بر محمد و آلش.^۱
آن حضرت در فرازی از زیارت عاشورا می‌فرمایند:
وَأَسْأَلُ اللَّهَ بِحَقِّكَ وَ بِالشَّأْنِ الَّذِي لَكَ عِنْدَهُ؛^۲

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۳، ص ۳۲۲؛ ابن طاووس، علی بن موسی، فلاح السائل و نجاح المسائل، ص ۲۴۴.

۲. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۱۸۴-۱۸۶، باب ۷۱، ح ۷.

از خدا می‌خواهم که به حق شما و به شأن و مرتبه‌ای که نزد او دارید ...

در این فراز، هم به حق اهل بیت علیهم‌السلام و هم به شأن و جایگاه آنها نزد خدا توسل شده است.

۲. توسل به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم: از امام باقر علیه‌السلام نقل شده است که هرگاه خواستی چیزی را از پروردگارت بخواهی، پس وضوی کاملی بگیر و بعد دو رکعت نماز بخوان و خدا را تعظیم کن و بر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درود فرست و بعد از سلام بگو:

اللهم إني أتوجه إليك بنبيك محمد نبي الرحمة صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم يا محمد يا رسول الله إني أتوجه بك إلى الله ربك وربي لينجح لي طلبتي، اللهم بنبيك أنجح لي طلبتي بمحمد؛^۱

بارالها، همانا من به‌سوی تو رو می‌کنم به‌وسیله پیامبر رحمت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم. ای محمد، ای رسول خدا، همانا من به‌وسیله تو به خدا، پروردگار تو و پروردگار من، رو می‌آورم تا خواسته‌ام را برآورده سازد. بارالها، به حق پیامبرت، خواسته‌ام را برآورده ساز. (سپس حاجت را طلب کن).

محمد بن مسلم نیز روایتی را نزدیک به این مضمون از امام باقر علیه‌السلام نقل کرده است.^۲

۳. توسل به قرآن: زراره از امام باقر علیه‌السلام نقل می‌کند که فرمودند: در دهه دوم ماه رمضان قرآن را باز می‌کنی و مقابلت می‌گذاری و می‌گویی:

اللهم إني أسألك بكتابك المنزل و ما فيه و فيه اسمك الأعظم الأكبر و أسماءك الحسنى و ما يخاف و يرجى أن تجعلني من عتقائك من النار؛^۳

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۳، ص ۴۷۸؛ طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۳۱۴، ح ۱۷.

۲. طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۱ ص ۳۲۳؛ عاملی کفعمی، ابراهیم بن علی، پیشین، ص ۱۵۱.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۲، ص ۶۲۹؛ ابن طاووس، علی بن موسی، پیشین، ج ۱، ص ۱۸۶، با عبارت «ثلاث لیل» آمده.

خدایا، از تو درخواست می‌کنم و تو را سوگند می‌دهم به قرآن
نازل شده‌ات و به آنچه در آن است از اسم اعظم و سایر اسمای
حسنایت (آیاتی) که موجب خوف و رجاست، که مرا جزء
نجات‌یافتگان از آتش جهنم قرار دهی.

از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام نیز این روایت با کمی تفاوت نقل شده و در آنها
علاوه بر قرآن، به ائمه علیهم السلام نیز توسل شده است.^۱

۴. توسل به امام حسین علیه السلام: امام باقر علیه السلام فرموده‌اند:

هر غصه‌دار و اندوهگین و گناهکار و غمگین و تشنه و دارای
عیبی به زیارت آن حضرت بیاید و سپس نزد آن حضرت دعا کند و
به واسطه آن جناب به خداوند تقرب جوید، خدا حزن و اندوهش را
بر طرف می‌کند و خواسته‌اش را برآورده می‌سازد و گناهانش را
می‌آمرزد و عمرش را طولانی می‌سازد و رزق و روزی‌اش را فراخ
می‌کند پس ای صاحبان بصیرت، عبرت بگیرید.^۲

و در فرازهایی از زیارت عاشورا، به امام حسین علیه السلام متوسل می‌شود و می‌فرماید:

اللهم اجعلني عندك وجيهاً بالحسين علیه السلام في الدنيا و الآخرة؛
خدایا، به واسطه حسین علیه السلام در دنیا و آخرت من را نزد خودت
آبرومند قرار بده.

امام باقر علیه السلام در این فراز از خدا درخواست می‌کند که به واسطه امام حسین علیه السلام او
را در دنیا و آخرت آبرومند گرداند.^۳

۵. توسل به تربت امام حسین علیه السلام: برخلاف نظر کسانی که می‌گویند توسل به
مردگان جایز نیست، حتی گاهی به خاک قبر اولیا نیز توسل می‌شود و از آنجا که معیار
وسيله قرار گرفتن، قداست و کرامت آن در نزد خداست، هر چیزی که این ویژگی را

۱. همان، ص ۱۸۷.

۲. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۱۷۶، باب ۶۹، ح ۵.

۳. همان، ص ۱۸۴-۱۸۶، باب ۷۱، ح ۷.

داشته باشد، می‌تواند وسیله توسل قرار گیرد؛ مثل آب زمزم که خداوند آن را شفا قرار داده است. از این رو اهل بیت علیهم‌السلام به تربت امام حسین علیه‌السلام توسل جسته و به آن توصیه نیز کرده‌اند و این به جهت ارزش و کرامتی است که این خاک به برکت امام حسین علیه‌السلام در نزد خدا دارد. در سیره امام باقر علیه‌السلام مواردی از این نوع توسل وجود دارد که نمونه‌ای از آن این است که فرمود هر گاه تربت قبر حسین علیه‌السلام را برداشتی، بگو:

اللهم بحق هذه التربة و بحق الملك الموكل بها و بحق الملك الذي كربها و بحق الوصي الذي هو فيها، صلّ على محمد و آل محمد و اجعل هذا الطين شفاءً لي من كل داءٍ و...؛^۱

خدایا، به حق این تربت و به حق فرشته‌ای که موکل بر آن است و به حق فرشته‌ای که آن را حفر کرده و به حق وصی که در این خاک نهفته است، بر محمد و آل محمد درود بفرست و این تربت را شفا از هر دردی، قرار بده.

عبارات «بحق هذه التربة و بحق الطينة» که در روایات زیادی نقل شده است و سند بعضی از آن روایات نیز در نهایت صحت است، در واقع جواز توسل به تربت امام حسین علیه‌السلام را می‌رساند و این روایات صحت زیارت و توسل و تبرک را اثبات می‌کنند و اینکه مرده پیامبر و اولیای الهی مثل مرده مردم عادی نیستند و در جایی که به تربت توسل می‌شود، به خود صاحب قبر به طریق اولی می‌شود توسل کرد. ۶. توسل به ولایت اهل بیت علیهم‌السلام و بیزاری از دشمنانشان: آن حضرت در چند فراز از زیارت عاشورا، محبت و دوستی اهل بیت علیهم‌السلام و بیزاری از دشمنان آنها را وسیله‌هایی برای تقرب به خدا ذکر کرده است؛ مثل:

اللهم إني أتقرب إليك في هذا اليوم و في موقفي هذا و أيام حياتي بالبراءة منهم و اللعنة عليهم و بالموالاة لنبئك و آل نبئك عليه وعليهم السلام؛^۲

۱. همان، ص ۲۷۹، باب ۹۳، ح ۴.

۲. همان، ص ۱۸۴-۱۸۶، باب ۷۱، ح ۷.

خدایا، من در این روز و در این مکان و در مدت زندگانی‌ام،
به‌وسیله بیزاری از دشمنان اهل‌بیت و درخواست لعنت بر اینها و
به‌وسیله دوست داشتن پیامبر و اهل‌بیتش علیهم‌السلام، به تو تقرب
می‌جویم.

با توجه به اینکه تولای اولیای الهی و بیزاری از دشمنان خدا از فروع دین‌اند و
عمل به آن واجب است، لذا این نوع توسلات از نوع توسل به اعمال صالح به‌شمار
می‌آیند.

۷. توسل به ذریه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم: امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: نزد پدرم نشسته بودم.
مردی در محضر پدرم بود که یکی از دو دستش از کار افتاده بود و از پدرم درخواست
دعا کرد و گفت: دستان مبارکتان را بر دستم بکشید. آن حضرت چنین کرد و فرمود:
به هنگام نماز شب در سجده این دعا را بخوان:

...اللهم لا طاقة لي على بلائك ولا غناء بي عن رحمتك و روحك و
هذا ابن نبيك و حبيبك صلواتك عليه به أتوجه إليك فإنك جعلته
مفزعاً للخائف و...؛^۱

پروردگارا، بر بالای تو طاقت ندارم و از رحمت تو بی‌نیاز نیستم و
این (آقا) فرزند نبی و حبيب تو است، به‌واسطه او به تو رو می‌آورم
که همانا او را پناه برای خائفین قرار داده‌ای.

♦ سیره امام صادق علیه‌السلام

طبق مذهب شیعه، ائمه علیهم‌السلام نور واحد هستند و همه آنها حجت الهی‌اند و فرقی از
این جهت ندارند و سیره و سنت همه آنها به یک اندازه برای ما حجت است، ولی
به‌دلیل موقعیت و اوضاع و شرایط خاصی که امام صادق علیه‌السلام داشت و به‌عنوان رئیس
مذهب شیعه اثنی‌عشری و استاد ائمه سایر مذاهب فقهی، از جایگاه خاصی در بین عام
و خاص برخوردار بود. لذا سیره آن حضرت باید مورد توجه همگان قرار گیرد و حجت

۱. ابن‌طاووس، علی بن موسی، مهج الدعوات و منهج العبادات، ص ۳۲۴

باشد. در سیره آن حضرت موارد فراوانی از توسلات وجود دارد که در اینجا چند مورد را ذکر می‌کنیم.

۱. توسل به پیامبر ﷺ: حضرت فرموده: وقتی که برای نماز می‌ایستی، بگو:

اللهم إني أقدم إليك محمداً ﷺ بين يدي حاجتي وأتوجه به إليك. فاجعلني به وجيهاً عندك في الدنيا والآخرة و من المقربين. اجعل صلاتي به مقبولة و ذنبي به مغفوراً و دعائي به مستجاباً إنك أنت الغفور الرحيم؛^۱

بار پروردگارا، من محمد ﷺ را پیشاپیش حاجت خود قرار می‌دهم و به واسطه او به تو رو می‌کنم. پس مرا به برکت و شفاعت آن حضرت در دنیا و آخرت دارای آبرو گردان، و مرا از مقربان قرار بده و نمازم را به‌خاطر آن حضرت قبول فرما و گناهانم را به‌خاطر او بیامرز و دعایم را به‌واسطه او مستجاب گردان که البته تو خود آمرزنده و مهربان هستی.^۲

۲. توسل به پیامبر و آل طاهرینش ﷺ: امام صادق علیه السلام فرموده: هرگاه خواستی برای نماز شب به‌پاخیزی، بگو:

اللهم إني أتوجه إليك بنبيك نبي الرحمة وآله وأقدمهم بين يدي حوائجي. فاجعلني بهم وجيهاً في الدنيا والآخرة و من المقربين. اللهم ارحمني بهم و لا تعذبني بهم و اهدني بهم و لا تضلني بهم و ارزقني بهم و لا تحرمني بهم و اقض لي حوائجي للدنيا والآخرة. إنك على كل شيء قدير و بكل شيء عليم؛^۳

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۳، ص ۳۰۶؛ ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۳۰۲؛ طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲. موارد دیگری از این نوع توسل هم از آن حضرت نقل شده. ر.ک: ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۱۴، ح ۱؛ کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۴، ص ۵۵۱؛ طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۶؛ ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین، ج ۲، ص ۵۶۷.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین، ج ۱، ص ۴۸۳.

بارالها، من به وسیله پیامبرت، پیامبر رحمت، و آل او بهسوی تو
رو می‌کنم و آنان را در برابر حوایجم قرار می‌دهم. پس مرا
به واسطه آنان آبرومند و از مقربان در دنیا و آخرت قرار ده. بارالها،
به خاطر آنان بر من رحم کن و به خاطر آنان عذابم نکن و به وسیله
آنان هدایت‌م کن و گمراهم مگردان و روزی‌ام بده و محرومم
نگردان و حوایج دنیا و آخرتم را برآورده ساز که به طور حتم تو بر
هر کاری قدرت داری و به هر چیزی دانایی.

شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد که من خودم دعایی ساخته‌ام. امام فرمود:
آن را ترک کن. هرگاه مشکلی برایت پیش آمد، به رسول خدا پناه ببر و غسل کن و
دو رکعت نماز (مثل نماز واجب یعنی نماز کامل) بخوان و بعد محاسنت را با دست
چپ بگیر و گریه کن یا حالت گریه به خود بگیر و بگو:

یا محمد یا رسول الله اُشکو إلى الله و إليك حاجتی و اُشکو إلى
أهل بیتك الراشدين حاجتی و بکم أتوجه إلى الله فی حاجتی؛^۱
ای محمد، ای رسول خدا، بهسوی خدا و بهسوی تو از حاجتم
شکوه می‌کنم و بهسوی اهل بیت راشدین تو از حاجتم شکوه
می‌کنم و به وسیله شما در مورد حاجتم به خدا رو می‌آورم.^۲

۳. توسل به حق پیامبر صلی الله علیه و آله: محمد جعفری از پدرش نقل می‌کند که زیاد به چشم
درد مبتلا می‌شدم. از این درد به حضرت امام صادق علیه السلام شکایت کردم. حضرت
فرمودند: آیا دعایی را برای دنیا و آخرت به تو یاد دهم که درد چشمت نیز با آن خوب
شود؟ عرض کردم: بلی. حضرت فرمودند: پس از نماز صبح و نماز مغرب می‌گویی:

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۳، ص ۴۷۶؛ ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین، ج ۱، ص ۵۶۰.
۲. برای مطالعه موارد دیگری از این نوع توسل ر. ک: طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۶، ص ۲۸، ج ۴، ص ۲۳۲،
ج ۶، ص ۱۶؛ ابن طاووس، عبد‌الکریم بن احمد، فرحة الغری، ص ۸۵؛ ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۲۶،
باب ۶، ح ۵؛ ابن طاووس، علی بن موسی، پیشین، ج ۲، ص ۵۹۰؛ مجلسی، محمد باقر، پیشین، ص ۲۴۸؛ نمازی
شاهرودی، علی، مستدرک سفینه البحار، ج ۴، ص ۱۰، به نقل از مزار المفید و مصباح الزائر.

اللهم إني أسألك بحق محمد و آل محمد عليك أن تصلي على محمد و آل محمد، و أن تجعل النور في بصري و البصيرة في ديني و...^۱.
 خداوندا، به حق محمد و آل محمد بر تو، از تو می‌خواهم که بر محمد و آل محمد درود بفرستی و در چشمم نور و در دینم بینش قرار دهی... .

و همچنین حضرت فرموده‌اند: هر کس نماز غفيله را بخواند و در قنوت آن بعد از دعا بگوید:

اللَّهُمَّ أَنْتَ وَلِيَّ نِعْمَتِي وَ الْقَادِرُ عَلَى طَلِبَتِي تَعْلَمُ حَاجَتِي.
 فَأَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ لَمَّا قَصَيْتَهَا لِي؛^۲
 خداوندا، تو ولی نعمت من هستی و بر برآوردن خواسته‌هایم توانایی و حاجتم را می‌دانی. پس از تو می‌خواهم به حق محمد و آلش (سلام و درود تو بر آنها) که حاجت مرا برآورده سازی.

و آن‌گاه از خدا حاجتش را بخواهد، خداوند هر چه را که خواسته، به او می‌دهد.
 ۴. توسل به پیامبر و امیرالمؤمنین (علیه السلام): امام کاظم (علیه السلام) از پدر بزرگوارش نقل کرده است کسی که در خانه‌اش وضو بگیرد و خود را مرتب و معطر کند و بدون عجله و با سکینه و آرامش به مصلّا برود، قدم از قدم بر نمی‌دارد تا اینکه حسنه‌ای برای او نوشته و گناهی از او بخشیده می‌شود و ترفیع درجه پیدا می‌کند. پس زمانی که داخل مسجد شد، بگوید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَتُوجِّهُ إِلَيْكَ بِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ أُمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ اجْعَلْنِي مِنْ أَوْجِهٍ مَنْ تُوْجِّهُ إِلَيْكَ بِهِمَا وَ أَقْرَبَ مَنْ تَقْرُبُ إِلَيْكَ بِهِمَا وَ قَرِيبِي بِهِمَا مِنْكَ زَلْفَى وَ لَا تَبَاعِدْنِي عَنْكَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ؛^۳

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۲، ص ۵۵۰؛ شیخ مفید، آمالی، ص ۱۷۹؛ طوسی، محمد بن حسن، آمالی، ص ۱۹۶؛ راوندی، قطب الدین، پیشین، ص ۱۹۶؛ عاملی کفعمی، ابراهیم بن علی، مصباح کفعمی، ص ۱۷۵.
 ۲. طوسی، محمد بن حسن، مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۱۰۷.
 ۳. عده‌ای از علما، اصول الستة عشر، ص ۱۹۲.

خدایا، همانا من به تو روی می آورم به واسطه محمد ﷺ و
امیرالمؤمنین ﷺ و به خاطر آنها مرا از آبرومندترین کسانی که به تو
روی آورده اند و از نزدیک ترین کسانی که به تو تقرب جستند، قرار
بده و به واسطه آنها مرا به خودت نزدیک گردان و از خودت دورم
نکن.

۵. توسل به امام حسین ﷺ و قبر شریف آن حضرت: از امام صادق ﷺ در زیارت
امام حسین ﷺ نقل شده است:

و إني استشفع بك إلى الله ربك و ربي من جميع ذنوبي، و أتوجه
بك إلى الله في حوائجي و رغبتني في أمر آخرتي و دنياي... اللهم إني
أسألك بحق هذا القبر و من فيه، و بحق هذه القبور و من
أسكنتها... يا سيدي أتيتك زائراً موقراً من الذنوب، أتقرب إلى ربي
بوفودي إليك و بكائي عليك و عويلي و حسرتي و أسفي و بكائي؛^۱

و من برای آمرزش تمام گناهانم تو را نزد خدایت و خدای خودم
شفیع قرار می دهم و به واسطه تو در تمام نیازمندی ها و خواسته هایم
در امور دنیا و آخرت به طرف خدا روی می کنم... . خدایا، از تو
می خواهم به حق این قبر و کسی که در آن است و به حق این قبور
و کسانی که در آنها ساکنشان کردی... ای سرور من، به نزد تو
آمدم؛ در حالی که زائر تو هستم و پشته باری از گناه را می کشم.
سفر خود به سوی تو را وسیله قرار دادم که به پرودگارم نزدیک شوم
و نیز به وسیله گریستن بر تو و با صدای بلند زاری کردن و حسرت
و تأسف خوردن و گریه کردن بر حال خویش به خدا تقرب
می جویم.^۲

۱. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۲۴۲-۲۴۹ و ۲۳.

۲. موارد دیگری از این نوع توسل در این منابع مطالعه شود: ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۱۳۹، باب
۴۸ ح ۳، ص ۲۰۳، باب ۷۹، ح ۱، ص ۲۲۲، باب ۷۹، ح ۱۷؛ شیخ صدوق، پیشین، ص ۱۸۸؛ کلینی، محمد بن یعقوب،
پیشین، ج ۴، ص ۵۸۷.

ع. توسل به تربت امام حسین (علیه السلام): شخصی به امام صادق (علیه السلام) گفت: من زیاد به درد و رنج و مرض مبتلا می‌شوم و هیچ دارویی نداشته، مگر اینکه با آن خود را مداوا کرده‌ام. حضرت به او فرمودند: چرا از تربت قبر امام حسین (علیه السلام) استفاده نمی‌کنی که همانا در آن تربت شفا از هر مرض و امن و امان از هر امر ترسناک است. زمانی که از این خاک برداشتی، بگو:

اللهم اني أسألك بحق هذه الطينة و بحق الملك الذي أخذها و
بحق النبي الذي قبضها و بحق الوصي الذي حلّ فيها، صلّ على
محمد و أهل بيته و اجعل لي فيها شفاءً من كل داء و أماناً من كل
خوف؛^۱

خدایا، از تو می‌خواهم به حق این تربت و به حق فرشته‌ای که آن را اخذ نموده و به حق پیامبری که آن را قبض کرده و به حق وصی که در آن حلول کرده، درود فرست بر محمد و اهل بیتش و قرار بده برای من در آن شفا از هر دردی و امان از هر خوف و هراسی .
۷. توسل به حق اهل بیت (علیهم السلام) و جمیع ملائکه و انبیا و رسولان: امام صادق (علیه السلام) فرموده‌اند: زمانی که خواستی از قبر (امام) حسین (علیه السلام) تربت برداری...، بگو:

اللهم بحق محمد عبدك و رسولك و حبيبك و نبيك و أمينك، و
بحق أمير المؤمنين علي بن أبي طالب عبدك أخي رسولك، و بحق
فاطمة بنت نبيك و زوجة وليك، و بحق الحسن و الحسين، و بحق
الأئمة الراشدين، و بحق هذه التربة، و بحق الملك الموكل بها، و
بحق الوصي الذي حل فيها، و بحق الجسد الذي تضمنت، و بحق
السبط الذي ضمنت و بحق جميع ملائكتك و أنبيائك و رسلك، صل
على محمد و آل محمد و اجعل لي هذا الطين شفاءً من كل داء و
لمن يستشفى به من كل داء و سقم و مرض، و أماناً من كل خوف.
اللهم بحق محمد و أهل بيته، اجعله علماً نافعاً و رزقاً واسعاً و شفاءً

۱. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۲۸۲، باب ۹۳، ح ۱۰؛ طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۷۵؛ همو، مالی، ص ۳۱۸؛ مجلسی، محمد باقر، پیشین، ص ۵۰۶.

من كل داء و سقم و آفة و عاهة و جميع الأوجاع كلها. إنك على كل
شئ قدير؛^۱

بار خدایا، به حق محمد که بنده و رسول و حبیب و نبی و امین
تو است و به حق امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب که بنده و برادر
رسول تو است و به حق فاطمه که دختر نبی و همسر ولی تو است و
به حق حسن و حسین و به حق پیشوایان که هادیان و راهنمایان
هستند و به حق این تربت و به حق فرشته‌ای که موکل بر آن است
و به حق وصیی که در آن حلول کرده و به حق جسم و کالبدی که
این تربت آن را در خود گرفته و به حق سبط پیامبر که درون این
تربت است و به حق تمام فرشتگان و انبیا و فرستادگانت، درود
فرست بر محمد و آل محمد و این تربت را برای من و برای هر
کس که با آن استشفای می‌جوید، شفا از هر درد و مرض و امان از هر
خوف و هراسی قرار بده. خدایا، به حق محمد و اهل بیتش، آن را
شاخصی نافع و رزقی واسع و شفا از هر درد و مرض و آفت و عیب،
و سبب بهبودی تمام دردها قرار بده. به درستی که تو بر هر چیزی
قادر و توانایی.

۸. توسل به حق پیامبر و انبیای گذشته و کتاب‌های آسمانی: ابان بن تغلب دعایی را
از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که برای درخواست حفظ قرآن و انواع دانش و... از خدا،
آن را تعلیم داد. در این دعا به حق پیامبر اکرم و حق انبیای گذشته و به کتاب‌های
آسمانی آنها و به بعضی از اسما و صفات الهی متوسل شده است.^۲

۱. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۲۸۳، باب ۹۳، ح ۱۲.
۲. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۲، ص ۵۷۶، ح ۱. «اللهم إني أسألك و لم يسأل العباد مثلك أسألك بحق محمد نبيك و رسولك و إبراهيم خليلك...».

♦ سیره امام کاظم علیه السلام

۱. سماعه از امام کاظم علیه السلام نقل می‌کند که حضرت فرمودند: هرگاه نزد خداوند حاجتی داشته باشی، بگو:

اللهم إني أسئلك بحق محمد و علي فإن لهما عندك شأناً من الشأن و قدراً من القدر فبحق ذلك الشأن و بحق ذلك القدر أن تصلي علي محمد و آل محمد و أن تفعل بي...^۱

خدایا، به حق محمد و علی که همانا نزد تو شأن و منزلت والایی دارند، از تو درخواست می‌کنم. پس به حق این منزلت و رتبه از تو می‌خواهم بر محمد و آل محمد درود فرستی و حاجت مرا برآورده سازی.

۲. در کتاب مصباح/المتهجد از امام کاظم علیه السلام دعاهایی برای موقع خوابیدن نقل شده؛ از جمله دعایی است که اگر بخواهی مرده‌ای را در خواب ببینی، باید بخوانی:

وَأَسْأَلُكَ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ سَيِّدِ النَّبِيِّينَ وَ بِحَقِّ عَلِيِّ خَيْرِ الْوَصِيِّينَ وَ بِحَقِّ فَاطِمَةَ سَيِّدَةِ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ وَ بِحَقِّ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ الَّذِينَ جَعَلَتْهُمَا سَيِّدَيِ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَلَيْهِمُ أَجْمَعِينَ السَّلَامُ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْ تُرِيَنِي مَيِّتِي فِي الْحَالِ الَّتِي هُوَ فِيهَا^۲

و از تو درخواست می‌کنم به واسطه بسم الله الرحمن الرحيم و به حق حبیب تو محمد - درود خداوند بر او و خاندانش - که آقای پیامبران است و به حق علی، بهترین وصی، و به حق فاطمه، سرور زنان عالم، و به حق حسن و حسین که آنها را سرور جوانان بهشت قرار دادی، بر محمد و خاندانش درود بفرستی و فلان میت را با حالتی که اکنون دارد، به من نشان بدهی.

۱. همان، ص ۵۲۶، ح ۲۱.

۲. طوسی، محمد بن حسن، مصباح/المتهجد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۱۲۳.

♦ سیره امام رضا علیه السلام

۱. از امام رضا علیه السلام نقل شده:

إِذَا نَزَلَتْ بِكُمْ شَدِيدَةٌ فَاسْتَعِينُوا بِنَا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ قَوْلُهُ:
﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا﴾^۱

هرگاه به شما مشکلات و سختی روی آورد، به وسیله ما از خدا کمک بخواهید که خداوند متعال می فرماید: و برای خدا نام های نیکی است. خدا را با آن بخوانید.

این کلام شریف امام رضا علیه السلام تصریح دارد که در سختی ها به اهل بیت علیهم السلام توسل کنید و به وسیله ما از خدا کمک بخواهید و استناد می کنند به آیه شریفه ۱۸۰ سوره اعراف که خدا فرموده: خدا را با اسمای حسنی بخوانید؛ یعنی ما اسمای حسنی الهی هستیم و به وسیله ما به درگاه خدا بروید. در کافی نیز از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرموده: به خدا سوگند ما اسمای حسنی خدا هستیم.^۲ آن حضرات در عبودیت به درجه ای رسیده اند که جز خدا چیز دیگری ندارند. لذا نشان دهنده اسمای خدا و صفات اویند. پس واسطه ای بین خدا و بین خلقش هستند.^۳

♦ سیره امام جواد علیه السلام

۱. امام جواد علیه السلام فرموده اند: مستحب است در شب اول رجب این دعا خوانده شود:

اللهم إني أسألك بأنك ملك و أنك على كل شيء مقتدر و أنك ما تشاء من أمر يكن. اللهم إني أتوجه إليك بنبيك محمد نبي الرحمة صلوات الله عليه. يا محمد، يا رسول الله، إني أتوجه بك إلى الله ربك و

۱. شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۲.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۱، ص ۱۴۴.

۳. ر.ک: طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان، ج ۸، ص ۳۸۴.

ربي لينجح لي بك طلبتي. اللهم بنبيك محمد و الأئمة من أهل بيته
صلى الله عليه و عليهم، أنجح طلبتي؛^۱

پروردگارا، من از تو درخواست می‌کنم که همانا تو
فرمانروای (مطلق) و بر هر چیزی قدرت داری و هر چیزی که
اراده‌اش کنی، تحقق می‌یابد؛ خداوند، رو به سوی تو می‌آورم
به‌وسیله پیامبر رحمت محمد ﷺ. ای محمد، ای رسول خدا، من
به‌وسیله تو به درگاه خدا، پروردگار تو و پروردگار من، رو می‌آورم تا
به‌خاطر تو مطلوب مرا برآورده سازد. پروردگارا، به‌خاطر پیامبرت،
محمد، و ائمه از اهل بیت او که درود خدا بر او و بر خاندانش باد،
مطلوب مرا برآور. (سپس حاجت خود را بخواه).

در این دعا ابتدا به قدرت علی الاطلاق و نامتناهی خدا اقرار و اعتراف شده، سپس
به پیامبر رحمت و اهل بیت او توسل شده است و این دعا بیانگر این نکته است که هر
کاری فقط با اراده و اذن خدا تحقق می‌یابد: ﴿إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ولی
بنده ضعیف و گناهکار خدا به‌دلیل آبرو و احترامی که این بزرگواران در پیشگاه خدا
دارند، برای درخواست حاجت از خدا به اینها توسل می‌شود.

♦ سیره امام هادی علیه السلام

امام هادی علیه السلام در جواب به درخواست یکی از شیعیان برای تعلیم زیارتی بلیغ و
کامل برای زیارت هر یک از ائمه، زیارتی را تعلیم داد که به زیارت جامعه کبیره
معروف است و این زیارت یک دوره کامل امام شناسی است. در چند فراز از آن توسل
به اهل بیت علیهم السلام کاملاً روشن و آشکار است؛ مانند عبارات زیر:

۱. مستشفع إلى الله عزّ و جلّ بکم، متقرب بکم إليه و مقدمکم
أمام طلبتي و حوائجي و إرادتي في كل أحوالي و أموري؛

۱. طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۲، ص ۷۹۸.

شما را شفیع خود به درگاه خدا قرار می‌دهم و به واسطه شما به خدا تقرب می‌جویم و در تمام احوال و جمیع امور حوایج و درخواستی که از خدا دارم، شما را مقدم می‌دارم.

این فراز اولاً، درخواست شفاعت از اهل بیت علیهم‌السلام در نزد خداست و در واقع شفاعت خواستن هم نوعی از توسل است. ثانیاً، به خدا به وسیله ائمه علیهم‌السلام تقرب جسته شده است. ثالثاً، قبل از هر حاجتی و درخواستی آنها را مقدم کرده است؛ یعنی همه حوائج و خواسته‌هایم را از خدا به حق شما درخواست می‌کنم و شاید مراد از این کلام همان فرمایش علی علیه‌السلام است که فرمود: ابتدا بر محمد و آل محمد صلوات بفرستید، سپس از خدا حاجت بخواهید. این همان توسل است.

۲. من قصده توجّه بکم؛

هر کس بخواهد به سوی خدا رو کند، به شما اهل بیت توجه می‌کند.

یعنی به واسطه شما به سوی خدا روی می‌آوریم؛ نظیر عبارت «أتوجه إليك بنبيك» است که در ادعیه زیاد وارد شده است. همچنین در شناخت خدا نیز باید به شما رو کنیم و از شما کمک بخواهیم.

۳. یا ولی الله إن بینی و بین الله عزوجل ذنوباً لا یأتی علیها إلا رضاکم؛

ای ولی خدا، همانا بین من و خدای عز و جل گناهانی هست که جز رضایت شما آن گناهان را محو نخواهد ساخت.

یعنی با توجه به اینکه شما در نزد خدا دارای مقام والایی هستید و قدر و منزلت و حق شفاعت دارید، رضایت شما باعث خواهد شد که شفاعت شما شامل حالم شود و گناهانم بخشیده شود؛ چنان که امام هادی علیه‌السلام در فرازی از زیارتی که فرموده کنار قبر امیرالمؤمنین علیه‌السلام خوانده شود، می‌فرماید:

یا ولی الله إن لی ذنوباً كثيرة فاشفع لی إلى ربك فإن لك عند الله
مقاماً معلوماً و إن لك عند الله جاهاً وشفاعة؛^۱

ای ولی خدا، همانا من گناهان زیادی دارم. پس نزد پروردگارت
مرا شفاعت فرما؛ زیرا برای تو نزد او مقام و مرتبه‌ای معلوم هست و
در درگاهش شوکتی عظیم و حق شفاعت داری.

۴. لما استوهبتم ذنوبي و كنتم شفعاي؛

هرآینه بخشش گناهانم را از خدا بخواهید و شفیعان من شوید.

این فراز منطبق با قرآن است و از آن الهام گرفته شده، آنجا که فرزندان حضرت
یعقوب از پدرشان می‌خواهند برای آنها استغفار کند و حضرت یعقوب هم قول داد که
برای آنها از درگاه خداوند طلب بخشش کند.^۲ در اینجا نیز از ائمه علیهم‌السلام درخواست
می‌شود که بخشش گناهان ما را از خدا بخواهید.

۵. اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ لَوْ وَجَدْتُ شَفْعَاءَ اقْرَبَ اِلَيْكَ مِنْ مُحَمَّدٍ وَّ اَهْلِ بَيْتِهِ
الْاُخْيَارِ الْاَئِمَّةِ الْاَبْرَارِ لَجَعَلْتُهُمْ شَفْعَائِيْ. فَبِحَقِّهِمْ الَّذِيْ اَوْجَبْتَ لَهُمْ
عَلَيْكَ اَسْأَلُكَ اَنْ تُدْخِلَنِيْ فِيْ جُمْلَةِ الْعَارِفِيْنَ بِهِمْ وَ بِحَقِّهِمْ وَ فِیْ زُمْرَةِ
الْمَرْخُوْمِيْنَ بِشَفَاعَتِهِمْ؛^۳

خدایا، اگر من شفیعانی مقرب‌تر از محمد و آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به
درگاه تو می‌یافتم، آنها را واسطه قرار می‌دادم. پس به حقی که
برای ایشان بر خود واجب گردانیده‌ای، از تو درخواست می‌کنم که
مرا داخل در زمره عارفان به مقام و حق آنها گردانی و در زمره
رحمت‌شدگان به شفاعتشان قرار دهی.

این فراز بیانگر چند مطلب است:

۱. ابن قولویه، جعفر بن محمد، پیشین، ص ۴۳، باب ۱۱، ح ۲؛ طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۲۸؛
کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۴، ص ۵۶۹.
۲. سوره یوسف (۱۲)، آیه ۹۷.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین، ج ۲، ص ۶۰۹-۶۱۷؛ طوسی، محمد بن حسن، پیشین، ج ۶، ص ۹۵-۱۰۱؛
ابن بابویه، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۷۲-۲۷۷.

۱. اوج عظمت و شرافت اهل بیت علیهم السلام را می‌رساند که کسی مقرب‌تر از اینها به درگاه الهی نیست و به این جهت مقام شفاعت نزد خدا دارند و درخواست شفاعت هم همان توسل است.
۲. حق مطلق از آن خداست، ولی خدا از روی تفضل به افرادی هم حقی داده است؛ چنان‌که در این عبارت کلمه «اوجب» آمده است، نه واجب.

♦ نتیجه‌گیری

در این مقاله به این نتیجه رسیدیم توسلی که امثال ابن تیمیه آن را انکار می‌کنند و بدعت می‌دانند، در سیره پیامبر اکرم و ائمه اهل بیت علیهم السلام وجود داشته است. روشن است توسلی که بین شیعه و اهل سنت از قدیم وجود داشته، برگرفته از سیره پیامبر اکرم و ائمه اهل بیت علیهم السلام و سلف صالح است. از این رو توسل، سنت است، نه بدعت. در این نوشتار بیان شد که در سیره اهل بیت علیهم السلام، توسل به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، اهل بیت علیهم السلام، جاه و مقام آنان، نیز توسل به محبت، ایمان و جایگاه و مکان مقدسی که منسوب به آنان است، وجود داشته است و اگر نویسندگان منصفی به کتاب‌های اهل سنت نیز مراجعه کند، در سیره صحابه و علمای آنان نیز چنین توسلاتی را می‌بیند.

♦ کتابنامہ

۱. **نہج البلاغہ**: مترجم مصطفیٰ زمانی، مؤسسہ انتشارات نبوی، چاپ یازدهم، ۱۳۷۷ش.
۲. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن ہبۃ اللہ: **شرح نہج البلاغہ**، تحقیق محمد ابوالفضل ابراہیم، قم: مکتبۃ آیۃ اللہ المرعشی النجفی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
۳. ابن بابویہ، محمد بن علی: **عیون اخبار الرضا علیہ السلام**، تحقیق مہدی لاجوردی، تہران: نشر جہان، چاپ اول، ۱۳۷۸ق.
۴. _____: **من لا یحضرہ الفقیہ**، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابستہ بہ جامعہ مدرسین حوزہ علمیہ قم، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
۵. ابن طاووس، عبد الکرم بن احمد: **فرحۃ الغری فی تعین قبر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیہ السلام فی النجف**، قم: منشورات الرضی، بی تا.
۶. ابن طاووس، علی بن موسی: **إقبال الأعمال**، تہران: دار الکتب الإسلامیہ، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق.
۷. _____: **فلاح السائل و نجاح المسائل**، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۴۰۶ق.
۸. _____: **مہج الدعوات و منہج العبادات**، تحقیق ابوطالب کرمانی و محمد حسن محرر، قم: دارالذخائر، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
۹. ابن اعثم کوفی، احمد: **کتاب الفتوح**، تحقیق علی شیری، بیروت: دارالاضواء، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
۱۰. ابن تیمیہ حرانی، أحمد بن عبد الحلیم: **مجموع الفتاوی**، تحقیق عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، ۱۴۱۶ق.
۱۱. ابن حنبل، احمد: **المسند**، بیروت: دارصادر، بی تا.
۱۲. ابن قولوبہ، جعفر بن محمد: **کامل الزیارات**، بیروت: موسسہ الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۳۰ق.
۱۳. ابن یاز، عبد العزیز بن عبد اللہ: **مجموع فتاوی**، گردآورندہ: محمد بن سعد الشویعر، بی جا، بی تا.
۱۴. ابن عبد الوہاب، محمد: **کشف الشبہات**، وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد، عربستان سعودی، چاپ اول، ۱۴۱۸ھ.
۱۵. جابر الجزائری، ابوبکر: **عقیدۃ المومن**، قاہرہ: مکتبۃ العلوم والحکم، ۱۴۲۳ق.
۱۶. شریف رضی: **خصائص الائمہ علیہم السلام**، تحقیق: محمد ہادی امینی، مجمع البحوث الاسلامیہ، چاپ موسسہ طبع و نشر آستانہ رضوی، ۱۴۰۶ق.
۱۷. شیخ صدوق: **ثواب الاعمال و عقاب الاعمال**، قم: نشر اخلاق، چاپ یازدهم، ۱۳۸۸ش.
۱۸. شیخ مفید، محمد بن محمد: **الإختصاص**، تحقیق علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی، قم: المؤتمر العالمی لألفية الشيخ المفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
۱۹. _____: **الإرشاد فی معرفۃ حجج اللہ علی العباد**، قم: تحقیق مؤسسة آل البيت علیہ السلام، کنگرہ شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.

٢٠. _____: **الأمالی**، تحقیق: حسین استاد ولی و علی اکبر غفاری، قم: کنگره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
٢١. **صحیفه سجادیه**: با مقدمه آیت الله مرعشی، مترجم: سید صدر الدین بلاغی، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۹ ق.
٢٢. **صحیفه کامله سجادیه**: ترجمه و شرح علامه شعرانی، قم: انتشارات قائم آل محمد، چاپ ششم، ۱۳۸۶ ش.
٢٣. طباطبائی، سید محمد حسین: **المیزان فی تفسیر القرآن**، تهران: دارالکتب اسلامیة، چاپ چهارم، ۱۳۶۲ ش.
٢٤. طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد: **معجم الاوسط**، تحقیق طارق بن عوض الله بن محمد و عبدالمحسن بن ابراهیم الحسینی، قاهره: دارالحرمین، ۱۴۱۵ ق.
٢٥. طبرسی، حسن بن فضل: **مکارم الأخلاق**، قم: شریف رضی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰ ش.
٢٦. طبری، محمد بن جریر: **دلائل الإمامة**، قم: قسم الدراسات الإسلامية مؤسسة البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
٢٧. طوسی، محمد بن حسن: **الأمالی**، قم: دارالثقافة، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
٢٨. _____: **تهذیب الأحکام**، تحقیق حسن موسوی خراسان، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
٢٩. _____: **مصباح المتجید و سلاح المتعبد**، بیروت: مؤسسة فقه الشیعة، چاپ اول، ۱۴۱۱ ق.
٣٠. عاملی کفعمی، ابراهیم بن علی: **البلد الامین و الدرع الحصین**، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
٣١. _____: **المصباح للکفعمی (جنة الأمان الواقیة)**، قم: دارالرضی، چاپ دوم، ۱۴۰۵ ق.
٣٢. عدهای از علما: **الأصول الستة عشر**، تحقیق ضیاء الدین محمودی، قم: مؤسسة دار الحديث الثقافية، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
٣٣. قطب الدین راوندی، سعید بن هبة الله: **الدعوات (سلوة الحزین)**، قم: مدرسه امام مهدی، چاپ اول، ۱۴۰۷ ق.
٣٤. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**: تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم.
٣٥. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی: **زاد المعاد - مفتاح الجنان**، تحقیق علاء الدین اعلمی، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۲۳ ق.
٣٦. _____: **مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول**، تحقیق هاشم رسولی محلاتی، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
٣٧. محمد بن عیسی: **سنن ترمذی**، بیروت: مكتبة العصریة، بی تا.
٣٨. محمد بن محمد، شعیری: **جامع الأخبار**، نجف: مطبعة حیدریة، چاپ اول.
٣٩. نیشابوری، حاکم ابو عبد الله: **المستدرک علی الصحیحین**، بیروت: دارالکتب العربی.